

SCÉNIKÍ ĽUDOVÍ ROZPRÁVAČI V PROSTREDÍ MASOVEJ KULTÚRY

Hana Hlôšková

I keď zatiaľ nie sú k dispozícii výsledky širších výskumov obľuby stylizovaných ľudových rozprávačov u publika na Slovensku, na základe predávanosti nahrávok ich rozprávání na platniach a mg-kazetách, ako i návštevnosti podujatí, na ktorých vystupujú, je možné konštatovať, že sú populárni. Na otázky v akých sociálnych skupinách a prečo, bude nutné hľadať odpovede v spolupráci viacerých disciplín a oprieť sa i o výsledky výskumov tzv. masovej kultúry.

Termín ľudoví rozprávači, ktorý sa pre nich bežne užíva, je zavádzajúci. Folkloristika chápe pod ľudovými rozprávačmi tradičných nositeľov slovesnej kultúry, ktorí trajújú a vytvárajú slovesné texty v duchu estetických a funkčných noriem tej spoločenskej skupiny, ktorej sú členmi. Akonáhle títo rozprávači začínajú účinkovať napr. na folklórnych festivaloch, v zábavných programoch, vstupujú do procesov folklorizmu a ich prejav po výrazovej i obsahovej stránke podlieha princípom štylizácie. K tvorbe folklórnych súborov možno prirovnať pôsobenie takých ľudových rozprávačov, ktorí sú vlastne len hercami danej úlohy: texty im píše skúsení autori, ľudový odev im je kostýmom, nárečie nie ich vlastným osobným jazykovým vyjadrovaním prostriedkom a autentickú folklórnu tradíciu nemusia poznať z autopsie. Celú túto, a ako vidíme nehomogénnu, skupinu scénických rozprávačov môžeme nazvať štylizovanými ľudovými rozprávačmi.

Klasik slovenskej folkloristiky A. Melicherčík v doslove k vydaniu *Detvianskej národy* Ľ. Zelenku z roku 1973 nazýva verejne vystupujúcich ľudových rozprávačov estrádnymi rozprávačmi. Na tomto mieste podotýkam, že estrády neboli a nie sú výlučnými príležitosťami ich účinkovania. História scénického rozprávačstva na Slovensku som sa zaoberala v príspevku z roku 1982.

Na tomto mieste len stručne. Po roku 1946 intenzívne začal vystupovať Ľudo Zelenka-Detvan, známy pod menom Ujo z Detvy. Ľudovým rozprávaním sa zaoberal dávnejšie ako člen ochotníckeho divadelného spolku Detvan vo Zvolene. Vystupoval v rozhlase, neskôr i na estrádach prostredníctvom Hudobnej a artistickej ústredne. Jeho prvé úspešné vystúpenia v rozhlase mali priam masový ohlas. Tisíccky poslucháčov rozhlasu sa domáhali jeho ďalšieho vystúpenia. Zdôrazniť treba i to, že svoje rozprávania spetroval hrou na fujaru a

spevom ľudových piesní. Po roku 1948, kedy sa súčasťou štátnej kultúrnej politiky stalo proklamované a inštitucionálne masovo podporované folklórne hnutie, sa do prúdu novovznikajúcich mládežníckych súborov piesní a tancov včlenili i ľudoví rozprávači, ktorí jednak účinkovali ako konferenciéri v programoch týchto súborov alebo folklórnych skupín, tiež však ako účinkujúci na estrádach - malých mobilných a variabilných skupín (herci, hudobníci, speváci), ktorí vystupovali v kultúrnych programoch pre rekreatívov ROH, pre pacientov liečebných domov, v kúpeľoch, pri slávnostných príležitostiach v mestách a obciach. Ľudový rozprávač Josef Vášary takto za dvadsať rokov svojho účinkovania absolvoval do 1.580 vystúpení od Karlových Varov až po mestecká východného Slovenska. Súčasťou inštitucionalizácie tohto prúdu kultúry bolo i organizovanie súťaží v organizačnom rámci ľudovej umeleckej tvorivosti - ĽUT. Mimopracovná záujmová činnosť, nadväzujúca na tradičnú kultúru, ktorej sa venovali tisíce ľudí vo folklórnych skupinách a v súboroch na amatérskej báze bola, ako vieme, podporovaná a metodicky usmerňovaná profesionálnymi, odborne školenými pracovníkmi. Títo boli za zamestnancami štátnych osvetových zariadení - od lokálnych, cez regionálne až po celorepublikové. Školenia, prehliadky, súťaže sa tiež organizovali s pravidelnou periodicitou v rámci tejto štruktúry. Takáto koncepcia mala svoje pozitíva (nadviazanie na lokálne tradície, kultivovanie vzťahu k vlastnej tradičnej kultúre u mladých ľudí, zmysluplné trávenie voľného času a mnohé iné), tak ako i negatíva (skresľovanie obrazu tradičnej ľudovej kultúry prostredníctvom nutnej štylizácie vo folklorizme, ideologizácia ľudovej kultúry, ktorá sa tak stávala symbolom starostlivosti socialistického štátu o pracujúci ľud apod.).

Pozitívne ohlasy v duchu dobovej klímy 50. rokov môžeme nájsť na stránkach periodík *Naša práca* či *Ľudová tvorivosť*, no po čiastkových kolách súťaže ĽUT v roku 1954 sa začínajú objavovať i prvé kritické hlasy, predovšetkým na adresu umeleckej úrovne textov a ich stvárnenia, pričom recenzie kritizujú predovšetkým nadbiehanie publiku prostredníctvom lascivnosti, silného humoru. Poukazovalo sa na skúsenosti zo susedného Maďarska, kde si na konferencii (!) ľudových rozprávačov "regösov" všetci zainteresovaní ujasnili najzákladnejšie smery vývoja. Podobne sa situácia vyvinula i

v Poľsku, kde za účasti porotcov-odborníkov: folkloristov, spisovateľov, vlastivedných pracovníkov a pedagógov sa aktívne verejne účinkujúcich ľudových rozprávačov orientovala na hlbšiu znalosť autentického rozprávačskej tradície. Týkalo sa to formy i obsahu: verejne účinkujúci rozprávači v Poľsku tak rozprávali texty v celej šírke rozprávačských žánrov. Kládol sa dôraz i na určitú pevnú väzbu rozprávania s lokalitou či regiónom - tematika typická pre určitú oblasť, nárečie vlastnej tej-ktorej lokalite alebo regiónu. Tento trend by sa dal nazvať "návrat ku koreňom", čo sa na Slovensku odrazilo v práci folklórnych súborov od konca 60. rokov, no pôsobenie ľudových rozprávačov tento trend nezachytil.

Za jednu z príčin možno považovať i odborné personálne zázemie, pretože folkloristov, ktorí sa na Slovensku zaoberali a i dnes zaoberajú slovesnou kultúrou, možno spočítať na prstoch jednej ruky. I tí sa viac zaoberali literárnym folklorizmom, jeho teóriou i praxou, teda publikačným prístupným a rôznymi stupňami umeleckej štylizácie slovesného folklóru. No a na poslednom mieste je príčinou dnešného, komerčne síce atraktívneho, ale umelecky nezriedka pofidérneho výsledku pôsobenia ľudových rozprávačov akási polyfunkčnosť či viacdomosť ich prejavu. Kto sa má o ich pôsobení kriticky vyjadriť? Folklorista, spisovateľ, herec či dokonca dialektológ? Každý z nich by zo zorného poľa svojej profesie vedel kvalifikovane posúdiť ich prejav. Stálo by to za to, pretože ako populárny prúd masovej zábavy (zatiaľ) ich účinkovanie rozhodne nemožno obísť. Po roku 1989 spoločnosť na Slovensku prechádza hlbokými transformačnými zmenami. Zmeny, samozrejme, neobišli ani taký špecifický kultúrny fenomén, ako je folklorizmus. Sledovanie folklórnych súborov a folklórnych skupín - tanec a spev, doplnený výtvarnou zložkou prejavu - ľudovým odevom, nie je pre diváka podmienené znalosťou príslušného jazyka. Súbory a skupiny sa tak veľmi rýchlo mohli začleniť ako jedna z "komodít" turizmu, na trh mg-nahrávok a CD s ľudovou hudbou a piesňami doma i v zahraničí. Ich úspešnosť, a tu mám na mysli i finančné hľadisko, sa zakladajú na manažerskej obratnosti vedenia týchto zoskupení. Folklor a iné prejavy tradičnej kultúry sa dostali na trh ako akýkoľvek iný tovar.

Ľudoví rozprávači, ktorí pôsobia mimo autentického prostredia v rámci folklorizmu, sa po roku 1989 v rámci "národného trhu" obratne včlenili do procesov masovej kultúry. Vystupujú jednak na živých produkciách: na zá-

bavách, spoločenských a športových podujatiach na de-
dinách, a predovšetkým v malých mestách. Účinkujú na folklórnych prehliadkach a festivaloch, kde sú ich rozprávanie súčasťou dramaturgickej koncepcie autora programu. V tomto prípade sú to starší a starí ľudia - pamätníci, ktorí v súlade s tematikou konkrétneho programu (napríklad o spôsobe života na vidieku v čase ich mladosti) rozprávajú o zaniknutých technológiách, remeslách, o vedení domácnosti, o zážitkoch počas zlomových historických udalostí apod. Nadväzujú tak na kontinuitu ich účinkovania i v období socializmu. Ďalšou skupinou rozprávačov sú tí, ktorí pracujú prostredníctvom rôznych umeleckých agentúr a popri svojom občianskom povolani má ich aktívna v scéničkom rozprávačstve výrazne komerčný charakter. Okrem živých vystúpení vychádzajú ich rozprávania na mg-nahrávkach a CD nosičoch.

A v čom spočíva ich proklamovaná ľudovosť? Snažia sa hovoriť nárečím, ako kostým používajú ľudový odev a snažia sa reprezentovať - hrajú typ obvyčajného človeka, zvlášť z vidieka. Ich rozprávania sú cyklami vtipov a humorných epizód zo života alebo spomienkové rozprávania. Tematicky sa viažu prevažne na vzťahy medzi mužom a ženou, vzťahy so svokrou, narážajú na aktuálne politické udalosti, hovoria o skúsenostiach obvyčajného človeka na Slovensku po roku 1989 - s cestovaním do západných krajín, s podnikaním apod.

V roku 1993 som vykonala anketu medzi obyvateľmi jedného panelového domu na sídlisku Petržalka v Bratislave. Anketu vyplnilo približne 70 respondentov. I napriek tomu, že takmer všetci respondenti sa do Bratislavy prisťahovali za prácou z vidieka a teda dá sa u nich predpokladať, že poznajú tradičnú kultúru a teda i ľudové rozprávanie v jeho autentickom podobe, za ľudových rozprávačov považovali práve tých, ktorí pôsobia v rámci folklorizmu. Z nich poznali predovšetkým tých, ktorí účinkovali v zábavných programoch televízie alebo vlastnili ich nahrávky na platniach alebo mg-nahrávkach.

Niekoľko scénických ľudových rozprávačov má túto svoju aktivitu ako zamestnanie, z nich jeden má pravidelný program v rámci súkromnej komerčnej televíznej stanice (*Markíza*). V hodinovom programe v podvečernom sledovanom čase počas víkendov sa strieda spev a ľudová hudba s jeho krátkymi humoristickými vstupmi. Relácia má veľkú sledovanosť aj preto, že diváci svojím hlasovaním tvoria akúsi "hitparádu" odvysielaných ľudových piesní. Tento rozprávač, ktorý vystupuje pod pseudo-

nymom Ander z Košíc, absolvuje tiež počas roka pravidelné turné po Slovensku, kde vystupuje v zábavných programoch. Nahrávky jeho rozprávania na mg- kazetách vychádzajú vo vysokých nákladoch a sú komerčne úspešné.

Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky sa, v snahe zabrániť totálnej komercionalizácii i takého špecifického prejavu tradičnej kultúry ako je ľudové rozprávačstvo, podujalo podporiť autentických rozprávačov. V rokoch 1997 a v tomto roku prebehla celoštátna súťaž, kde boli zastúpené v podstate všetky regióny Slovenska. Ako klad tejto aktivity možno vyzdvihnúť skutočnosť, že

sa rozprávači neobmedzili len na humoristické rozprávanie, čo je samozrejme reálnejší pohľad na žánrovú šírku rozprávačského repertoáru. I táto forma podpory autentického rozprávania má však svoje zápory: moment rivality, scénická štylizácia všetkých zložiek prejavu, časový limit at. - je teda tiež jedným z prajavov folklorizmu. Všetky snahy folkloristov o "usmernenie" rozprávačov, ktorí účinkujú v rámci folklorizmu, ostávajú v polohe dobre mienených rád pred silou argumentov o počte divákov a poslucháčov, ktorí si žiadajú ľudových rozprávačov jedine ako zabávačov a folklór sa tak stáva súčasťou showbiznisu.

Literatúra:

Bauman, R. (ed.): *Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments*. New York 1983.

Bausinger, H.: *Folk Culture in a World of Technology*. Bloomington 1990.

Beneš, B.: *Sémantické funkce lidového vyprávění a folklorismus*. In: *Lidové umění a dnešek*. Brno 1977, s. 96-104.

Dorson, R. M.: *Fakelore*. Zeitschrift für Volkskunde 65, 1969, s. 56-65.

Hlůšková, H.: *K otázkám štúdia štylizovaného ľudového rozprávačstva*. Slovenský národopis 30, 1982, s. 255-267.

Kowalski, P.: *(Nie)bezpieczne swiaty masowej wyobrazni*. Opole 1996.

Simonides, D.: *Folklor słowny a wspolczesny gawedziarze konkursowy*. Śląskie miscellanea. Wrocław/Warszawa 1980, s. 93-107.

Sirovátka, O.: *Lidové vyprávění na scéně*. In: *Folklor a scéna*. Ed. M. Leščák. Bratislava 1976, s. 103-108.

Zálešák, C.: *Folklorne hnutie na Slovensku*. Bratislava 1982.